

II. ULUSLARARASI İSLAM KÜLTÜR VE MEDENİYETİ SEMPOZYUMU

KURBAN

Editörler:

Doç. Dr. Ahmet EKŞİ
Dr. Abdurrahman BULUT
Dr. Ahmet Emin DAĞ
Ahmet Faruk GÖKSÜN

Kocaeli 2022

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

© Eserin her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

ISBN : 978-625-8201-31-4
Sertifika No: 50201

Kitabın Adı

II. ULUSLARARASI İSLAM KÜLTÜR VE
MEDENİYETİ SEMPOZYUMU
-KURBAN-

Yayın Yönetmeni

Hüseyin KADER
Adem SAYDAN

Editörler

Doç. Dr. Ahmet EKŞİ
Dr. Abdurrahman BULUT
Dr. Ahmet Emin DAĞ
Ahmet Faruk GÖKSÜN

Tashih ve Redaksiyon

Dr. Abdilmuid AYKUL
Dr. Ali İhsan KILIÇ
Afra KONYALI
Ahmet Faruk YOLCU
Ahmet ŞANVERDİ
Ali SATILMIŞ
Ayzade Asena GÖKDUMAN
Fatma Nur KALKAVAN
Kazım Berkay ÖZKARDAŞ
Mehmet Zahit KARADEMİR
Merve BOŞNAK
Mustafa BİLİCAN
Oğuzhan YILDIZ
Zülal KILIÇ

Kapak

Halil YILMAZ

Baskı

Step Ajans Matbaacılık

Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Mahmutbey-Bağcılar-İstanbul
Tel: 0212 446 88 46 Faks: 0212 446 88 24
Sertifika No: 45522

1. Basım

Ekim 2022/ 3.000 adet basılmıştır.

İletişim

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. KaRasûleyman Tekke Sokak No: 7 Eyüpsultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarneyriyat.com.tr siparis@ensarneyriyat.com.tr

İBÂDİYYE MEZHEBİNDE KURBAN HÜKÜMLERİ

Ahmet Faruk GÖKSÜN*

Giriş

Allah rızası için bir şeyleri feda etme amacı taşıyan kurban, tüm İslam dünyasında yerine getirilen ve Müslümanlar arası yakınlaşmaya vesile olan bir ibadettir. Bu ibadete ve hükümlerine fıkıh kitaplarında genişçe yer ayrılmış ve kurban ile alakalı meseleler fakihler tarafından detaylıca incelenmiştir. Dört mezhebin kurban ibadeti hakkındaki hükümleri ülkemizde ve İslam dünyasında bilinmekle birlikte, İbâdiyye mezhebi ve Ehl-i sünnetten sayılmayan diğer fırkalar için aynı şeyi söylemek mümkün görünmemektedir. Onların bu konudaki hükümleri sadece bu mezhep ve fırkaların hâkim oldukları yerlerde yaygın olarak bilinmektedir. Biz de bu çalışmada Hâricîlerin Ehl-i sünnete en yakın ve en ılımlı kolu olarak bilinen, ayrıca günümüze kadar ulaşan tek fırkası olan İbâdiyye mezhebinin kurbanla dair hükümlerini belirtmeye çalışacağız. İbâdiyye mezhebi, Maturîdiyye ve Eşariyye mezhepleri gibi sırf itikadî ya da Hanefî, Malikî vd. amelî mezhepler gibi sırf amelî bir mezhep değil, aynı zamanda hem amelî hem itikadî boyutu olan bir mezheptir. Dolayısıyla mezhep müntesipleri hem itikat hem amel açısından İbâdiyye mezhebine tâbi durumdadırlar.

Günümüzde İbâdiyye mezhebi mensupları tek bir noktada toplanmış değil İslam dünyasının farklı noktalarına dağılmış olarak yaşamaktadırlar. Bu durum İbâdiyye mezhebinin tarihi ile yakından alakalıdır. Nitekim İbâdîler ortaya çıkış yerleri olan Basra'yı terk ettikten sonra başta Umman olmak üzere günümüzde Libya, Cezayir, Tunus olarak bilinen ülkelere yerleşmişler ve günümüze kadar kendi kimliklerini korumaya çalışmışlardır. Bu dağılımın bir sonucu olarak ise Meşrik (Umman) ve Mağrib (Libya, Cezayir, Tunus) İbâdîleri olmak üzere iki farklı İbâdî ekol ortaya çıkmıştır. Biz bu çalışmada bu ekollerden herhangi birini tek başına konu edinmek yerine, her iki ekolün klasik ve modern kaynaklarından faydalanarak İbâdiyye mezhebinin kurban ile alakalı hükümlerini ortaya koymayı hedefliyoruz.

* Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, ahmetfarukgoksun@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0107-0492>.

1. İbâdiyye Mezhebi

H. Osman'ın şehadeti ile başlayan fitne dönemi ve akabinde gelişen olaylar İslam dünyasında farklı itikadî ve siyasi oluşumların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunlardan biri olan İbâdiyye mezhebi ise Sıffin savaşı esnasında gerçekleşen tahkim olayı sonrası Muhakkime-i Üla grubunun bir parçası olarak tarih sahnesine çıkmış ve Hâricîler'in şiddet ve tekfiri benimseyen politikalarından uzaklaşarak ılımlı bir politika takip etmişlerdir. Tarihi süreç içerisinde şiddet yanlısı diğer gruplar yok olurken onlardan ayrılan İbâdiyye mezhebi günümüze kadar var olmaya devam etmiştir.

Bu mezhebin "İbâdiyye" olarak isimlendirilmesi Sünnî dünya tarafından mezhebin kurucusu olarak kabul edilen Abdullah b. İbâd sebebiyle olmuştur.¹ İbâdîler ise ilk asırlarda bu isimlendirmeyi kabul etmemiş ve kendilerini Ehlü'l-Hak ve'l-İstikâme ya da Cemâatü'l-Müslimîn şeklinde isimlendirmişlerdir. Ancak İbâdiyye şeklindeki isimlendirmenin yaygınlığı zaman içerisinde İbâdîleri de bu isimlendirmeyi benimsemeye zorlamıştır.² İbâdîlerin bu isimlendirmeyi kabul etmemeleri kendilerini asıl doğru yolda olanlar olarak görmeleri ve dolayısıyla bir isme nispet edilmek istememelerinin yanı sıra, Abdullah b. İbâd'ı mezhep imamı olarak görmemelerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim mezhep kaynaklarının ittifakla belirttiği üzere mezhebin kurucu imamı Abdullah b. İbâd değil, tâbiî âlim Câbir b. Zeyd'dir (ö. 93). Abdullah b. İbâd ise direktifleri Câbir'den almakta ve mezhebin resmi sözcülüğü vazifesini yürütmektedir.³ İbâdîleri, gerçek imamın gizli tutulması ve başka bir ismin mezhebin resmi yüzü yapılmasına götüren sebep ise dönemim baskıcı politikalarına karşı mezhebin imamını koruma altına alma güdüsüdür. Bu durum İbâdîlerin imamet tasnifinde yer alan kitmân imameti hükümleri ile uyum halindedir.

Câbir b. Zeyd'in ilmî riyasetinde ortaya çıkan İbâdiyye mezhebi, ikinci imam Ebû Ubeyde'nin (ö. 145) yetiştirdiği hameletü'l-ilim⁴ isimli davetçi/öğrenci grupları sayesinde dünyanın farklı bölgelerine dağılmıştır. Üçüncü imam Rebi' b. Habîb'in (ö. 175-180) vefatı ile mezhebin Basra'daki varlığı tamamen sonlanmış ve mezhep mensupları başta Umman olmak üzere Kuzey Afrika'nın farklı bölgelerine dağılmıştır.⁵ İbâdîler Umman'da ilk İbâdî imametini Abbasî devriminin olduğu yıl (h. 132) kurmuş ve o günden bugüne Umman'da hâkim renk olarak kalmaya devam etmişlerdir. Günümüzde de İbâdiyye mezhebi Umman'da gerek halk gerek yönetim bazında etkin bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Kuzey Afrika'ya giden İbâdîler ise orada Rüstemîler⁶ devletini kurarak yüz yıldan uzun bir süre orada hüküm sürmüşler, devletin yıkılması ile içine kapanık gruplar olarak yaşamaya devam ederek günümüze kadar gelmişlerdir. Günümüzde Umman'da, Zanzibar'da, Libya'da Cebel-i Nefûsa bölgesinde, Tunus'ta Cerbe adasında, Cezayir'de ise Mizâb vadisinde İbâdiyye mezhebi mensupları bulunmaktadır.

¹ Ethem Ruhi Fıçlalı, "İbâdiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/256-261.

² Orhan Ateş, *Günümüz Uman İbâdiyyesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 45-46.

³ Amr Halife en-Nâmî, *Dirâsât ani'l-İbâdiyye* (Tunus: Daru'l-Garbi'l-İslamî, 2012), 45.

⁴ Hameletü'l-ilim kavramı ilim taşıyıcıları anlamına gelmekte olup Ebû Ubeyde'nin mezhebin fikirlerini İslam dünyasının farklı bölgelerinde yaymaları için özel yetiştirdiği dâî grubuna verilen isimdir.

⁵ Mezhebin ilk üç imamı hakkında detaylı bilgi için bk. Ahmet Faruk Göksün, *İbâdî Fıkhnın Tarihsel Gelişimi (Umman Örneği)* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 27-45.

⁶ Rüstemîler hakkında detaylı bilgi için bk. Nadir Özkuyumcu, "Rüstemîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/295-296.

Mezhep ile alakalı detaylı bilgileri ve mezhebin itikadî fikirlerini ilgili kaynaklara bırakarak konumuza geçiyoruz.

2. İbâdiyye'de Kurban

İbâdiyye mezhebi itikadî bir mezhep olarak bilinmekle birlikte aynı zaman fikhî boyuta da sahiptir. Mezhebin ilk yıllarından itibaren oluşmaya başlamış ve günümüzde dahi yeni eserler vermeye devam eden geniş bir fikhî literatürü bulunmaktadır.⁷

İbâdiyye mezhebi fikhî eserlerinde kurban konusunun araştırmak istediğinizde birtakım zorluklarla karşılaşabilirsiniz. Nitekim kurban meselesi ile alakalı bilgi almak için İbâdî fikhî kitaplarına bakıldığında kurban konusuna ayrılmış müstakil başlıklar bulmak zordur. İbâdî ulema -birkaç istisnası olmakla beraber- genelde kurbanı müstakil bir ibadet olarak görmeyip haccın bir parçası olarak kabul etmiş ve kurban bahsine hacla alakalı bölümlerde hedy başlığı altında yer vermişlerdir. Kurbanla alakalı bilgilerin bir kısmı ise yiyecekler/içecekler (eşribe-et'ime), hayvan kesimi (zebh), avlanma (sayd) vb. bölümlerin içerisine serpiştirilmiş şekilde yer almaktadır.

İbâdiyye mezhebinde kurban hakkında zikredilecek hükümlerin bir kısmı Sünnî mezheplerle aynı olduğu için bunlar tekrar olarak algılanabilir. Ancak bu çalışmanın amacı İbâdiyye mezhebinin Sünnîlerden farklı olan hükümlerini zikretmek değil, bu mezhepteki kurbanla ait hükümleri belirtmektir. Benzer hükümlerin zikredilmesinin bir diğer amacı ise İbâdiyye mezhebi ile diğer mezhepler arasında benzer hükümlerin var olduğunu göstermektir.

2.1. Kurbanın Hükümü

İbâdîler kurban kesmenin hükümünü sünnet-i müekkede olarak kabul etmekte⁸ ve buna delil olarak şu hadisleri zikretmektedirler: Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Kurban kesmekle emrolundum, kurban sizin için sünnettir.*”⁹ “*Zilhicce'nin ilk on günü girdiği zaman sizden biriniz kurban kesmek isterse saçlarından ve tırnaklarından bir şey almasın.*”¹⁰ Birinci hadiste kurban kesmenin ümmet için sünnet olduğu açık bir şekilde belirtilmektedir. Diğer hadiste ise Peygamberimiz (s.a.v.) kurban kesmeyi kişinin isteğine bırakmıştır, dolayısıyla kurban kesmek zorunlu bir ibadet olmayıp kişinin tercihinin bırakılmış bir sünnettir.¹¹ Bu konuda delil olarak zikrettikleri diğer bir hadis de şudur: “*Âdemoğlu kurban bayramı günlerinde Allah katında, kan akıtmaktan/kurban kesmekten daha sevimli bir amel işlemez... Kurban, daha kanı yere düşmeden Allah katında kabul olunur...*”¹² Kurban kesmenin Resulullah (s.a.v.) dışındaki kimseler için gerekli olmadığı ile alakalı İbâdî kaynaklarda şöyle bir hadis zikredilmektedir: “*Kurban*

⁷ Mezhebin klasik dönem fikhî literatürü hakkında bilgi almak için bk. Ahmet Faruk Göksün, “Klasik Dönem İbâdî Fikhî Literatürü”, *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 / 1 (Haziran 2022), 107-136.

⁸ Nüreddin Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî, *Cevherü'n-nizâm fi ilmeyi'l-edyân ve'l-ahkâm* (Umman Sultanlığı: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuûn ed-Diniyye, 2018/1439), 246.

⁹ Bu hadis benzer bir şekilde “*Kurbanla emrolundum, ancak o vacip değildir*” lafzıyla Dâreku'tnî'de geçmektedir. Ebû'l-Hasen 'Alî b. 'Omer el-Bağdâdî ed-Dâreku'tnî, (ö.385/995), *Sunenu'd-Dâreku'tnî* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1424/2004), 5/507.

¹⁰ İbn Mâce, “Ebvâbü'l-Edâhî”, 11.

¹¹ Ebû Tahir İsmail b. Musa el-Citâfî, *Kavâidü'l-İslam*, tsh. Abdurrahman b. Ömer, thk. Ahmed b. Salih eş-Şeyh Ahmed (Seeb/Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Dâmirî, 2015/1436), 2/241.

¹² İbn Mâce, *Bâbu Sevâbi'l-Udhiyye*, rkm. 3117.

bana farz kılınmış, size ise farz kılınmamıştır."¹³ Ayrıca mezhebin imamı Câbir b. Zeyd'den bu konuda şöyle bir rivayet aktarılmaktadır: "*Câbir b. Zeyd bir adama kendisine kurbanlık hayvan almasını emretti. Adam ise çok zayıf bir hayvan dışında kurbanlık bulamadı. Bunun üzerine Câbir b. Zeyd adama meyve almasını emretti. Bu meyveleri yedi ve fakirlere yedirdi.*"¹⁴ Bu rivayet de kurban kesmenin vacip olmadığını göstermektedir. Burada şu nokta özel olarak zikredilebilir. Mezhep fakihleri kendi imamlarından gelmesine rağmen bu rivayetin mazmunu ile amel etmemişler ve meyve vb. şeylerin kurban yerine ikame edilebileceğine dair herhangi bir hüküm zikretmemişlerdir.

Ayrıca kurbanın hükmü hakkında şu husus da zikredilmelidir. Kurban kesmenin sünnet olması hükmü o sene hac yapmayan kimseler içindir. Hac yapanlar için ise durum farklıdır. Nitekim kıran ya da temettü haccı yapanlar ile muhsar¹⁵ olan kimsenin kurban kesmesi vaciptir.¹⁶

2.2. Kurbanın Geçerlilik Şartları

Kesilen hayvanın kurban olarak geçerli kabul edilmesi için birtakım şartlar gereklidir. Bu şartların bir kısmı kurbanın kesilme vakti, bir kısmı kurbanı kesecek kimseler, bir kısmı ise bizzat kurban olarak kesilecek hayvan ile alakalı şartlardır. Şimdi bu şartların detaylarına bakabiliriz.

2.2.1. Kurbanın Kesim Vakti ve Şekli

Kurban kesmenin vakti konusunda cumhur ulema ile aynı görüşü paylaşan İbâdîler, bayram namazından önce kesilen kurbanı geçerli olarak görmemekte ve buna delil olarak mezhep imamı Câbir b. Zeyd'in Abdullah b. Abbas'tan (r.a.) rivayet ettiği şu hadisi göstermektedirler: "*Resulullah (s.a.v.) kurban bayramı günü bayram namazından sonra insanlara hutbe verdi ve şöyle dedi: 'Dikkat edin, her kim bayram namazından önce kurbanını kesmişse başka bir kurban daha kessin.'*"¹⁷ Günümüz Umman müftüsü Halilî ise namaz öncesi kesilen kurbanın sadece et için kesilmiş olacağını belirterek şu hadisi delil getirmektedir:¹⁸ Peygamberimiz (s.a.v.) Kurban günü hutbe verdi ve şöyle dedi: "*Kim namazdan önce kurbanını keserse o, et için kesilmiştir.*"¹⁹ Kurban kesmek için bayram namazının ve imamın kurban kesmesinin beklenmesi yerleşim yerlerinde yaşayanlar içindir. Bayram namazının kılınmadığı çöl ya da kırsal kesimlerde yaşayanların ise namazın kılınacağı kadar güneşin yükselmesi akabinde kurbanlarını kesmeleri mümkündür.²⁰

Kurbanlık hayvanın ne zamana kadar kesilmesi ile alakalı olarak bazı âlimler kurban kesim vaktinin bayram namazı vaktinde başlayıp dördüncü teşrik gününün²¹ zeval vaktine kadar

¹³ Bu hadis İbâdîlerin hadis kaynaklarında değil bir fıkıh kitabında geçmektedir. Bk. Âmir b. Ali eş-Şemmâhî, *Kitâbu'l-İzâh* (Umman Sultanlığı: Vizâratü't-Türâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1999), 2/322-23.

¹⁴ Cîtalî, *Kavâidü'l-İslam*, 2/241.

¹⁵ Hac veya umre için ihrama girdikten sonra bunların tamamlanmasını engelleyen bir durumun ortaya çıktığı kimse.

¹⁶ Şemmâhî, *Kitâbu'l-İzâh*, 2/323

¹⁷ Ebû Gânim Bişr b. Gânim el-Horasânî, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, thk. Muhammed b. Yusuf Ettafeyyîş, thk. Mustafa b. Salih Bacu (Umman Sultanlığı: Vizâratü't-Türâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2008/1428), 2/165.

¹⁸ Mu'tasım b. Saîd el-Mî'velî, *el-Mu'temed fi fikhî'l-haccî ve'l-umre* (Beyrut/Lübnan: Mektebetü'l-İstikâme), 459.

¹⁹ Buhârî, *Edâhî*, 1. 6/234.

²⁰ Muhammed b. Yusuf Ettafeyyîş, *Şerhu kitâbî'n-nîl ve şifâi'l-alîl* (Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, 1985), 4/205.

²¹ Teşrik günler arefe günü itibarıyla başladığı için teşrik günlerinin dördüncüsü Kurban bayramının üçüncü gününe denk gelmektedir.

devam ettiğini söylemişlerdir. Bazı âlimler ise Mina’da olanlar hariç kurban kesim vaktinin sadece ilk gün ile sınırlı olduğunu söylemiştir. Nitekim Mina’da olanların kurban kesim süresinin üç gün kılınması, kurbanlık bulamayan ya da zorlanan kimselere kolaylık olması içindir. Mina’da olanların bayramın üçüncü günü zeval vaktine kadar kurbanlık hayvanlarını kesmeleri mümkündür. Bu vakit geçtikten sonra gelecek seneye kadar kurban kesilmez.²² Bisyevi burada tek görüş zikretmektedir. Ona göre kurbanlık hayvanlar bayramın ilk günü akabe cemresinin taşlanmasından sonra kesilmeye başlanır ve bu süre ilk dönüş günü²³ (yevmü’n-nefri’l-evvel) güneşin zevaline kadar devam eder. O gün güneşin zevalinden sonra kurban kesmek artık caiz olmaz.²⁴ Mezhebin ikinci imamı olan Ebû Ubeyde de benzer bir görüşü benimsemektedir. Ona göre kurban kesmenin vakti kurban günü ve sonrasındaki iki gün olmak üzere üç gündür. İlk günde kesilmesi daha faziletlidir. Ebû Ubeyde’nin görüşünün diğer görüşlerden farkı ise ona göre kurban kesim vaktinin üçüncü gün güneşin zevaline kadar değil güneşin batışına kadar olmasıdır.²⁵

İbâdiler kurbanlık hayvanın kesilme yöntemi hakkında da diğer mezhepler ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Onlara göre küçükbaş hayvanlar zebh²⁶ yoluyla, deve nahr²⁷ yoluyla kesilir. İnek ise ister nahr ister zebh yoluyla kesilebilir, kişi hangi yolla keserse kessin onun için kurban geçerli olur.²⁸

2.2.2. Kurbanlık Hayvanın Yaşı ve Ortak Olabilecek Kişi Sayısı

İbâdilerin, bazı kurbanlık hayvanların yaşı konusundaki görüşleri diğer mezheplerden farklılık arz etmektedir. Hayvanların kurban olabilmesi için gerekli yaşları belirtmeye geçmeden şunu ifade edebiliriz. Fıkıh kitaplarında geçen es-seniyye, el-ceze‘a gibi terimler belirli bir yaşı ifade etmemekte, bilakis belirli bir olgunluk seviyesini belirttiği için koyun, inek ve develer için farklı yaşı belirtmektedir.

İbâdilere göre koyunun kurban olabilmesi için altı ayını (el-ceze‘a), keçinin ise bir yaşını doldurmuş (es-seniyye) olması gerekmektedir. Altı aylık keçi ise kurban olmamaktadır.²⁹ İbâdiler altı aylık keçinin kurban olmaması konusunda sünnetten şöyle bir rivayeti delil olarak getirmektedirler:³⁰ Peygamberimiz (s.a.v.) Ebû Büreyde için altı aylık keçinin kurban olması ile alakalı sorusuna şöyle cevap vermiştir: “*Evet, ancak senden sonra hiç kimse için altı aylık keçiye izin vermem*”³¹

²² Cîtalî, *Kavâidü'l-İslam*, 2/248.

²³ İlk dönüş günden kasit Kurban bayramının üçüncü günüdür.

²⁴ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Bisyevi, *Câmiu Ebi'l-Hasan el-Bisyevi*, thk. Süleyman b. İbrahim Babziz el-Vercelâni ve Davud b. Ömer Babziz el-Vercelâni, (Maskat: 2008), 2/1351.

²⁵ *Mevsûatü'l-âsâr el-fıkhiyye li'l-İmam Ebi Ubeyde Müslim b. Ebi Kerime et-Temimî*, Derleme ve Talik: İbrahim b. Ali b. Bulurvah (Umman Sultanlığı: Vizaretü'l-Evkâf ve'ş-Şuun ed-Diniyye, 2018/1438), 1/502.

²⁶ Hayvanın boynunun çene ile birleştiği yerden kesilmesi.

²⁷ Hayvanın boynunun göğse birleştiği yerden kesilmesi.

²⁸ Ebû Bekir Ahmed b. Abdullah b. Musa el-Kindî, *el-Musannef*, thk. Mustafa b. Salih Bâcû (Umman Sultanlığı: Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şuuni'd-Diniyye, 2016/1437), 6/603.

²⁹ Ebu'l-Hasan el-Bisyevi, *Câmiu Ebi'l-Hasan el-Bisyevi*, 2/1351.

³⁰ Cîtalî, *Kavâidü'l-İslam*, 2/243.

³¹ Rivayetin İbâdi kaynaklarında Câbir b. Zeyd ve Ebû Ubeyde kanalıyla aktarılan uzun versiyonunda olay şu şekilde geçmektedir: Ensardan bir adam kurbanını kesti ve Resulullah (s.a.v.) ile birlikte musallaya gitti. Arkadaşları erken kesmesi sebebiyle onu azarladılar ancak adam onların sözlerine iltifat etmedi. Resulullah'a (s.a.v.) gelecek bu durumu sordu. O (s.a.v.) da şöyle cevap verdi: “Bunu namaz bitmeden önce yapmaman gerekirdi. Senin koyunun et için kesilen koyun olmuştur.” Bunun üzerine Ensardan olan adam “Ya Resulallah, bir tane şişman altı aylık keçim var onu keseyim

İneklerde kurban olabilmeyen asgarî sınırı bir yaşını doldurmuş olmaktır. Nitekim İbâdîlere göre bir yaşını doldurmuş inek kurban edilebilmektedir. Fakat bir yaşını doldurmuş inek (el-ceze‘a) kurban edildiği zaman sadece üç kişi için geçerli olmakta ve o hayvanda daha fazla ortak kabul edilmemektedir. İki yaşını doldurup üç yaşından gün almış inek (es-seniyye) beş kişi için yeterli olurken üç yaşının üzerinde olan inekleri³² (el-müsinne) ise yedi kişi ortak girerek kurban olarak kesebilmektedir.³³

İbâdîlere göre devenin kurban edilmesi için beş yaş sınırını doldurması gerekmektedir. Bilakis bir yaşını doldurup iki yaşından gün almış (bintü mahâd/z), iki yaşını doldurup üç yaşından gün almış (bintü lebûn) ve üç yaşını doldurup dört yaşından gün almış (el-hıkka) devenin de kurban edilmesi mümkündür. Ancak bu yaşlardaki develer sadece bir kişi tarafından kurban edilebilmekte, bunlara ortak olarak girilememektedir.³⁴

Kurban edilecek deve hakkında İbâdîlerin ayrıştığı diğer bir nokta ise deveye ortak olarak girecek kişi sayısını devenin yaşına göre farklılık arz edecek şekilde hesaplanmasıdır. Nitekim onlara göre dört yaşını doldurup beş yaşından gün almış deve (el-ceze‘a) beş kişi, beş yaşını doldurup altı yaşından gün almış deve (es-seniyye) ise kurbanlık olarak yedi kişi için yeterli olmaktadır.³⁵ Hatta İbn Cafer’in aktardığına göre altı yaşından büyük develer, dokuz kişinin kurbanlığı olarak geçerli kabul edilmektedir.³⁶ Ancak bu görüşün tercih edilen görüş olmadığı açıktır. Nitekim bu görüş diğer kaynaklarda zikredilmediği gibi bazı kaynaklarda ortak sayısının yediden fazla olamayacağına dair kayıtlar bulunmaktadır.³⁷

İbâdî fıkıhında bulunan kurbanlık hayvanın yaşı ve hayvana ortak olabilecek kişi sayısındaki bu dikkat çekici görüşler İbâdîlerin sadece klasik dönem ulemasına ait görüşler değildir. Bilakis günümüzde dahi uygulanmaya devam etmektedir. Nitekim günümüz Umman müftüsü Ahmed el-Halîlî bu konu hakkında kendisine sorulan bir soruya benzer şekilde cevap vermiştir. Ancak küçükbaş kurbanlıkların yaşıyla alakalı terimleri genel kabulden farklı olarak yorumlamış ve buna binaen kurban olabilmesi için koyunun bir, keçinin ise iki yaşını doldurmuş olması gerektiğini söylemiştir.³⁸ Burada bir nokta daha dikkatimizi çekmektedir. Modern dönem eserlerinde özel olarak sorulduğunda ihtilafli konular bu şekilde tafsilatlı olarak açıklanmaktadır. Fakat Umman’da ilmihal anlamında büyük bir boşluğu dolduran ve halkın başvuru kitaplarından olan “Mu‘temed” serisinde ihtilafa girilmemekte sadece inek ve devenin iki yaşını doldurup üç yaşına girmiş olanlarının kurbanlık olarak geçerli olacağı belirtilmektedir.³⁹ Bu

mi” diye sordu. O (s.a.v.) da “Evet, senden sonra hiç kimse için altı aylık keçi izin vermem” buyurdu. *Mevsûatü'l-âsar el-fikhiyye li'l-İmam Ebi Ubeyde*, 1/502.

³² İbâdî fıkıh kitaplarında beş kişi için yeterli olan inek için “es-seniyye” tabiri, yedi kişi için yeterli olan kurbanda ise “el-müsinne” tabiri kullanılmaktadır. Sözlükte bu iki tabir için de iki yaşını doldurup üç yaşından gün almış inek ifadesi kullanılmaktadır. İstisna olarak Malikiler el-müsinne olan ineği üç yaşını tamamlamış ve dört yaşından gün almış inek olarak kabul etmektedir. İbâdîler de bu görüşü benimsemiş olmalıdır. Nitekim bu iki ismi taşıyan hayvanların aynı yaşta olduğu kabul edildiğinde bunlara ortak olarak girebilecek kişi sayısındaki değişiklik mantıksız olmaktadır.

³³ Ebü'l-Câbir Muhammed b. Ca'fer el-İzkevi, *el-Câmi'*, tsh. Ahmed b. Salih Şeyh Ahmed (Umman Sultanlığı: Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman, 2018/1439), 3/76.

³⁴ Ebu'l-Hasan el-Bisyevî, *Câmiu Ebi'l-Hasan el-Bisyevî*, 2/1351.

³⁵ Muhammed b. Yusuf Ettafeyyîş, *Şerhu kitâbi'n-nîl ve şifâi'l-alil*, 4/201.

³⁶ İzkevi, *el-Câmi'*, 3/76.

³⁷ Şemâhî, *Kitâbu'l-İzâh*, 2/324.

³⁸ Ahmed b. Hamed el-Halîlî, *el-Fetâvâ* (Umman Sultanlığı: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuuni'd-Diniyye Mektebü'l-İftâ, 2013), 5/359.

³⁹ Mi'velî, *el-Mu'temed fi fikhi'l-hacci ve'l-umre*, 445

seriyi kontrolden geçiren kişinin aynı zamanda yukarıdaki fetvaya cevap veren Halîlî olması ise ayrıca dikkat çekicidir.

2.2.3. Kurban Olarak Kesilmesi Caiz Olmayan Hayvan Çeşitleri

Kurbanlık hayvanın deve, sığır ve koyun gibi behîmetü'l-en'âm olarak isimlendirilen hayvan çeşitlerinden olması konusunda İbâdîler cumhur ulema ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Bu başlıktan amaç behîmetü'l-en'âmdan olmayan hayvanların kurban olarak kesilmesinin caiz olmadığını ortaya koymak değil, mezkûr hayvan sınıflarından hangi kusurlara sahip hayvanların kurban olarak kesilmesinin caiz olmadığını belirtmektir.

Kurban olarak kesilecek hayvanın ayıp ve kusurlardan salim olması gereklidir. Buna binaen bir organı kesik, topal, bir gözü kör, kulağının üçte biri kesik, uyuz, sıska ve boynuzu kırık hayvanların kurban olarak kesilmesi caiz değildir. Nitekim Peygamberimizin (s.a.v.) kulağı ve boynuzu kesik hayvanın kurban edilmesini yasakladığı rivayet edilmiştir.⁴⁰ Koyunun bacağı kırılır da sonra iyileşir ve meraya gidecek seviyeye gelirse kurban edilmesi caiz olur. Boynuzu kırık hayvanda parmak ile kavranabilecek ya da ip bağlanacak kadar bir kısım kaldıysa caiz olur. Tek memeli olarak yaratılmış hayvanın kurban edilmesi caizdir. Memeleri kurumuş ve süt veremez hale gelmiş hayvan kurbanlık olarak caiz olmazken az da olsa süt gelmesi durumunda caiz olmaktadır.⁴¹

Citâli, kurbanlık olarak kesilmesi caiz olmayan hayvan hakkında ulemanın şu dört çeşit üzerinde ittifak ettiğini belirtir: Gözünün şaşılığı zahir olacak derecede şaşılı hayvan, topallığı belli olan topal hayvan, hastalığı zahir olan hasta hayvan ve aşırı derecede zayıf olan hayvan. Bu dört kusur hakkında hadis vârid olduğu için ulema bu kusurlara sahip hayvanların kurban olmayacağı konusunda hem fikirdir. Mezkûr kusurların hafif olması durumunda da hayvanın kurbanlık olmasını engellemeyeceği konusunda fikir birliği içerisinde dirler.⁴² Nitekim hadiste bu kusurların açık olduğunun belirtilmesi, âlimleri hafif kusurlu hayvanların kurban olabileceği sonucuna götürmüştür. Halîlî ise bu tip kusurlara sahip hayvanların normalde kurban olmayacağını belirtmekte, ancak kulağının kesilmesi vb. durumların hayvanın bir alameti olması için sahipleri tarafından yapılması ve bu durumun hayvanın kıymetini eksiltmemesini bu meselelerin istisnası olarak saymaktadır.⁴³

Ayrıca mezhep kaynaklarında doğuştan olan kusurların bir eksiklik sayılmayacağı, sonradan insanlar tarafından meydana getirilmiş kusurların ise hayvanın kurban olmasına zarar vereceği belirtilmektedir.⁴⁴

2.3. Kurban ile Alakalı Diğer Meseleler

2.3.1. Kurbanlık Hayvandan İstifade

Müdevvene sahibi Ebu Gânim; Ebu'l-Müerric ve Ebû Saîd Abdullah b. Abdulaziz'e kişinin kurbanlık hayvanının derisinden faydalanması ya da satmasının caiz olup olmadığını sor-

⁴⁰ Ebu'l-Hasan el-Bisyevi, *Câmiu Ebi'l-Hasan el-Bisyevi*, 2/1352.

⁴¹ İzkevi, *el-Câmi'*, 3/77.

⁴² Citâli, *Kavâidü'l-İslam*, 2/243.

⁴³ Halîlî, *el-Fetâvâ*, 1/439.

⁴⁴ Şemmâhî, *Kitâbu'l-İzâh*, 2/328.

duğunda ikisinin de caizdir şeklinde cevap verdiğini belirtmektedir. Ebû Ubeyde de bu konuda ruhsat vermiş ve “kişi hangisini isterse yapsın” demiştir.⁴⁵ Ancak İzkevî *el-Câmi*’ adlı eserinde kurbanın derisinden faydalanmanın caiz olduğunu, satımının ise caiz olmadığını belirtmektedir.⁴⁶ İlerleyen sayfalarda bu konuda detay veren İzkevî, Mina’da kesilen kurbanlık koyun derilerinin satılmasında bir beis olmadığını söylemekte, nafîle olarak kesilen kurbanların derilerinin satılması durumunda ise kıymetlerinin sadaka olarak verilmesinin daha faziletli olduğunu belirtmektedir. Ona göre temettü haccı yapan kimsenin kurbanının derisini satması ise caiz değildir. Aynı şekilde ihramlıyken avlanan kimsenin kefarete olarak kestiği kurban ve hac nüsüklerinden birisinde yapılan bir hata dolayısıyla kesilen kurbanlık hayvanların derisi satılmaz, bilakis derileri de etleriyle birlikte sadaka olarak verilir.⁴⁷ Bisyevî ise eserinde kurbanlık hayvanın derisinden faydalanmanın caiz olduğunu, satmanın ise mekruh görüldüğünü belirtmektedir.⁴⁸ Câbir’den aktarılan bir rivayette o, kasabın hayvanın derisini yüzmesi karşılığında deriyi şart koşmasını uygun görmemekte, ancak iş bittikten sonra ona verilebileceğini söylemektedir.⁴⁹ Genel olarak baktığımızda mezhep içerisindeki baskın görüşün kurbanlık hayvan derilerinden istifadenin mümkün olduğu, satılmasının ise hoş karşılanmadığı şeklinde ifade edilmesi mümkündür.

İbâdî ulema “*Onlarda sizin için belirli süreye kadar yararlar da vardır*”⁵⁰ ayetinde söz konusu edilen kurbanlık hayvanların yararlarını, o hayvanlara binilmesi ve sütlerinin içilmesi olarak yorumlamaktadır. Belirli bir süreden kasıt ise o hayvanların kurbanlık olarak işaretlenmeleri ve “hedy” olarak isimlendirilmeleri olarak yorumlanmaktadır. Dolayısıyla bir hayvan kurbanlık olarak belirlendikten sonra zaruret hali hariç ona yük yüklenmez. Maruf ölçüler dâhilinde üzerine binilebilir. Yavrusunun emmesinden sonra arta kalan sütün içilmesinde bir beis yoktur, ancak fazla süt almak için hayvan zorlanmaz.⁵¹ Hac için ihrama girmiş kimsenin kurbanlık hayvana binmesi, onu kurbanlık olarak işaretlemesine kadardır. Sonrasında caiz olmaz. Sütünden içmesi caiz olmakla birlikte mezhep içerisinde bu kimsenin zengin olması durumunda sütün kıymeti kadar sadaka vermesi gerektiğine dair bir görüş de bulunmaktadır.⁵²

2.3.2. Kurbanlık Hayvanın Etinin Taksimi

İbâdî âlimlere göre bir insan kestiği kurbanın tamamını tek bir kişiye yedirecek olursa hata etmiş olur, ancak kestiği kurban onun için geçerli olur. Fakat kestiği kurbanın tamamını kendisi yiyen ve başka hiç kimseye yedirmeyen kimsenin yeni bir kurban kesmesi gerekir. İbâdî fukahaya göre kurbanın üçte biri kişi ve ailesi tarafından yenilmeli geri kalan üçte ikilik kısım ise diğer insanlara yedirilmelidir.⁵³ Bununla birlikte İbâdî literatür içerisinde kurbanından hiç kimseye yedirmeyen kimse hakkında “kötü bir iş yapmıştır, ancak kurbanı geçerli olur”

⁴⁵ Ebû Gânim *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, 2/163.

⁴⁶ İzkevî, *el-Câmi*’, 3/77.

⁴⁷ İzkevî, *el-Câmi*’, 3/79.

⁴⁸ Ebu'l-Hasan el-Bisyevî, *Câmiu Ebi'l-Hasan el-Bisyevî*, 2/1353.

⁴⁹ Şemmâhî, *Kitâbu'l-İzâh*, 2/333.

⁵⁰ el-Hac, 22/33.

⁵¹ İzkevî, *el-Câmi*’, 3/79.

⁵² İzkevî, *el-Câmi*’, 3/81.

⁵³ İzkevî, *el-Câmi*’, 3/77.

şeklinde bir görüş de bulunmaktadır.⁵⁴ Umman müftüsü Halîlî de Peygamberimizin (s.a.v.) “[*Kurban etinden*] yiyin, *sadaka verin ve saklayın*”⁵⁵ hadisi gereği kurbanın üç parçaya bölünmesi ve bunun bir parçasının aile birlikte yenilmesi, birinin sadaka verilmesi, diğer parçanın ise ileride yenilmek üzere saklanması gerektiğini söylemektedir.⁵⁶

2.3.3. Kurbanlık Hayvanın Kaybolması

Kurbanlık hayvanı kaybolan kimsenin kurban ibadetini yerine getirebilmesi için yeni bir hayvan alması gereklidir. Ancak ikinci hayvanı kurban ettikten sonra kayıp hayvanını bulan kimsenin bunu satmasında ya da kesmeden beslemesinde bir beis yoktur. Nitekim mezhep imamı Câbir b. Zeyd bu konuda “*Allah Teâlâ hakkını iki kez almayacak kadar cömerttir*” demektedir.⁵⁷ Bisyevî birinci kurbanı kaybolan ve ikinci kurbanı satın alan kimsenin henüz ikinciyi kesmeden birinciye bulması durumunu ele almakta ve ilk kurbanı kesmesinin daha hoş olacağını söylemektedir. İkisini birden kurban etmesi ise daha faziletli olandır. Bu iki hayvandan birisini satmasında da bir beis yoktur. Burada zikredilen hükümler kesilecek kurbanlığın ceza kurbanı ya da temettü kurbanı gibi vacip kurbanlardan olması durumundadır. Kaybolan kurbanın nafîle olması durumunda ise kurban sahibinin yeni bir kurban alması ya da bir şey ödemesi gerekmemektedir.⁵⁸

2.3.4. Kurban Kesiminde Dikkat Edilecek Noktalar

İster hacda olsun ister sâir mekânlarda, kurban kesecek kimsenin kurban keserken besmele çekmeyi hatırlaması gerekir. Çünkü besmele çekmek, hatırlama ve unutma anında kurbanın sıhhati ve etinin helal olması için gereklidir. Asrın meşhur İbâdî âlimlerinden Halîlî ve meşhur muhaddis Kannûbî’ye göre kurban kesme esnasında besmeleyi kasten ya da unutarak terk eden kimsenin kurbanı sahih olmaz. Kesilen kurbanın etinin yenilmesi de helal değildir. Eğer kesilen kurban vacip kurbanlardan ise yeni bir kurban kesilmesi gerekir.⁵⁹ Bu hükmün dayanağı ise şu ayet-i kerimedir: “*Üzerine Allah’ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu büyük günahdır.*”⁶⁰

Ayrıca kurban keserken niyet edilmesi ve kesilecek hayvanın kibleye çevrilmesi gereklidir. İbâdî fıkhdındaki bir görüşe göre besmele çekilmeden, niyet edilmeden veya kibleye çevrilmeden kesilen hayvanın kesimi şeriata uygun olmaz ve eti yenilmez. Diğer bir görüşe göre ise hayvan, besmelenin terki durumunda haram olurken, niyet edilmemesi ya da kibleye çevrilmesi sebebiyle haram olmaz.⁶¹

⁵⁴ İzkevî, *el-Câmi’*, 3/82.

⁵⁵ Rebi’ b. Habîb el-Ferâhîdî, *el-Câmiü’s-Sahîh* (Umman Sultanlığı: Vizâratü’l-Evkâf ve’ş-Şuun edDiniyye, Saltanatu Uman, 1. Basım, 2011/1432) 140, (No:110).

⁵⁶ Mi’velî, *el-Mu’temed fi Fikhi’l-Hacci ve’l-Umre*, 460.

⁵⁷ Ebû Bekir el-Kindî, *el-Musannef*, 6/602.

⁵⁸ Ebu’l-Hasan el-Bisyevî, *Câmiu Ebi’l-Hasan el-Bisyevî*, 2/1354.

⁵⁹ Mi’velî, *el-Mu’temed fi fikhi’l-hacci ve’l-umre*, 461-462.

⁶⁰ el-En’âm, 6/121.

⁶¹ *Mevsuatü’l-fikhi’l-İbâdî, el-hac, el-eymân, el-keffarât ve’n-nüzür, ez-zebâih*, İshraf: Abdullah b. Muhammed b. Abdullah es-Siyâbî, Bu cildi hazırlayan: Muhammed Kâsım el-Mensî, tkd. Muahmed Kemalüddin İmam (Umman sultanlığı: Vizâratü’l-Evkâf ve’ş-Şuuni’-d-Diniyye, 2017), 4/344-45.

Müslüman kimsenin kurbanlık hayvanını Yahudî, Hristiyan, Mecusîlikten Yahudîliğe dönmüş kişiler ya da sünnetsiz kimseler kesemez.⁶² Bu durum ibadet amacıyla kesilen hayvanlar hakkındadır. Yenilmesi için kesilen hayvanlarda ehl-i kitaptan olan zimmîlerin kestiği hayvan yenilebilir. Harbî olanların kestikleri ise tartışmalıdır. Baskın olan görüş onların kestiğinin yenmeyeceği yönündedir.⁶³ Kişinin kendi kurbanlık hayvanını kesmesi müstehaptır. Keserken kendi ismini söyleyerek “Allah’ım falan kimseden kabul eyle” der.⁶⁴

Kurbanlık hayvan doğuracak olursa yavrusu da onunla birlikte kesilir.⁶⁵ Kurbanlık hayvanın karnında yavrusunun olması durumunda ise bakılır. Eğer ceninin azaları tamamlanmış ise annesinin kesimi onun da kesimi sayılır. Azalarının tamamlanmasının ölçüsü ise kıllarının/tüylerinin olmasıdır. Çünkü bu durum ona hayat üflenmiş olduğunun delilidir. Azaları tam olarak belirginleşmemiş, tüyleri çıkmamış cenin için ise annesinin kesimi bir şey ifade etmez. Çünkü cenin canlı değildir. Dolayısıyla eti de yenmez.⁶⁶

Sonuç

Müntesiplerinin hem itikatta hem amelde mezhebi olan İbâdiyye mezhebi, günümüzde Umman başta olmak üzere Libya, Cezayir, Tunus gibi ülkelerde hala varlığını sürdürmektedir. Mezhep mensupları da itikatta olduğu gibi kurban hükümleri dâhil olmak üzere fikhî hükümler konusunda mezhebe tâbi olmaya devam etmektedir. İbâdiyye mezhebinde kurban kesmenin sünnet oluşu onları bu uygulamadan geri koymamış, İslam dünyasının geri kalan bölgelerinde olduğu gibi İbâdiyye mezhebinin baskın olduğu yerlerde de kurban kesimi ve buna bağlı adetler canlılığını korumaya devam etmektedir.

İbâdiyye mezhebinde yer alan kurban ile alakalı meseleleri incelediğimiz bu tebliğde yer alan hükümlere baktığımızda, İbâdîlerin birçok noktada Sünnî mezhepler ile ittifak halinde olduğu görülecektir. Bu çok doğaldır, nitekim İbâdîler kitap, sünnet, icma, kıyas gibi temel delil ve yöntemlerin kabulü noktasında diğer mezheplerden ayrışmamaktadır. Buna binaen kaynak olarak kabul edilen ayetler ve sünnet malzemesi aynı ya da benzer olmaktadır. Bu da ortaya çıkan hükümlerin aynı veya benzer olması sonucuna götürmektedir.

Sonuç olarak baktığımızda, İbâdîlerin kurban ile alakalı birçok hükmünün Sünnî mezheplerden biri ile örtüşüğünü söylemek ve diğer mezheplerden farklı ya da dikkat çekici görüşlerini iki başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi, kurban olacak hayvanların yaş sınırı ile alakalıdır. Onlara göre kurban olmak için ineğin iki yaşını, devenin ise beş yaşını doldurmuş olması şartı bulunmamakta, bu sınırların altında olan hayvanların da kurban olarak kesilmesi sahih kabul edilmektedir.

İkinci mesele ise birincisi ile alakalı olarak inek ve deveyi ortak olarak kesecek kimselerin sayılarının, hayvanların yaşları ile doğru orantılı olarak değişmesidir. Onlara göre bir yaşını doldurmuş inek üç kişi için, iki yaşını doldurup üç yaşından gün almış inek beş kişi için yeterli olurken üç yaşının üzerinde olan ineklere ise yedi kişi ortak olarak girebilmektedir.

⁶² Ebû Bekir el-Kindî, *el-Musannef*, 6/603.

⁶³ *Mevsuatü'l-fikhi'l-İbâdî*, 4/361.

⁶⁴ Ebû Bekir el-Kindî, *el-Musannef*, 6/605.

⁶⁵ Ebû Gânim el-Horasânî, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, 2/165.

⁶⁶ *Mevsuatü'l-fikhi'l-İbâdî*, 4/342.

Develerde ise bir yaşından büyük olan ancak henüz beş yaşından gün almamış develer sadece bir kişi tarafından kurban edilebilmekte, bunlara ortak olarak girilememektedir. Dört yaşını doldurup beş yaşından gün almış deve beş kişi, beş yaşını doldurup altı yaşından gün almış deve ise kurbanlık olarak yedi kişi için yeterli olmaktadır. Altı yaşından gün almış devenin dokuz kişi için kurban olarak kabul edileceğine dair bir görüş olmakla birlikte bu görüşün diğer görüşler yanında şaz olarak kaldığını belirtmiştik.

Bunların yanında kurbanlık hayvandan canlı olarak ya da ölümünden sonra faydalanma, kesimi esnasında gerekli bazı şartlar vb. bazı konularda İbâdîlerin dikkat çekici birtakım görüşleri bulunmaktadır. Bunlar metin içerisinde zikredildiği için burada tekrarlanma ihtiyacı duyulmamıştır.

Son olarak şunu belirtmek mümkündür. Söz konusu hükümlerin İbâdî muhitlerde halen uygulanmaya devam ettiğini belirtmiştik. Ancak kişinin kurbanını kendi kesmesi gibi durumlar, modern dünyanın getirdiği şartlar dolayısıyla şehirde yaşayan kimseler için tatbiki zor hatta yer yer imkânsız hale gelmiştir. Bu gibi bazı uygulamaların kırsal bölgelerde ise halen devam ettirilmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir.

Kaynakça

- Ateş, Orhan. *Günümüz Uman İbâdiyyesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Bisyevi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. *Câmiu Ebi'l-Hasan el-Bisyevi*. 4 cilt, thk. Süleyman b. İbrahim Babziz el-Vercelânî ve Davud b. Ömer Babziz el-Vercelânî, Maskat: y.y. 2008.
- Cîfâlî, Ebû Tahir İsmail b. Musa. *Kavâidü'l-İslam*. tsh. Abdurrahman b. Ömer, 2 cilt, thk. Ahmed b. Salih eş-Şeyh Ahmed. Seeb/Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Dâmirî, 5. Basım, 2015/1436.
- Dârekuṭnî, Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. 'Omer el-Bağdâdî. (ö.385/995). *Sünenu'd-Dârekuṭnî*. 5 cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1424/2004.
- Ettafeyyiş, Muhammed b. Yusuf. *Şerhu kitâbi'n-nîl ve şifâi'l-alîl*. 10 cilt. Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, 1985.
- Ferâhîdî, Rebi' b. Habîb. *el-Câmiü's-Sahîh*. Umman Sultanlığı: Vizâratü'l-Evkaf ve'ş-Şuun edDiniyye, 1. Basım, 2011/1432.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "İbâziyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/256-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Göksün, Ahmet Faruk. *İbâdî Fıkıhının Tarihsel Gelişimi (Umman Örneği)*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Göksün, Ahmet Faruk. "Klasik Dönem İbâdî Fıkıh Literatürü", *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Haziran 2022), 107-136. <https://doi.org/10.33460/beuifd.1090977>.
- Halîlî, Ahmed b. Hamed. *el-Fetâvâ*. Umman Sultanlığı: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuuni'd-Diniyye Mektebü'l-İftâ, 2013.

- Horasânî, Ebû Gânim Bişr b. Gânim. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. 3 cilt. thk. Muhammed b. Yusuf Ettafeyyîş, Mustafa b. Salih Bacu. Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman: 1. Basım, 2008/1428.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Yezîd el-Ḳazvînî (ö.273/887). *es-Sünen*. 5 cilt. Kahirre: Dâru't-Te'sîl, 1435/2015.
- İzkevî, Ebû Câbir Muhammed b. Ca'fer. *el-Câmi'*. 10 cilt. tsh. Ahmed b. Salih Şeyh Ahmed. Vizâratü't-Türâsi ve's-Sekâfe Saltanatu Uman: 3. Basım, 2018/1439.
- Kindî, Ebû Bekir Ahmed b. Abdullah b. Musa. *el-Musannef*. 20 cilt. thk. Mustafa b. Salih Bâcû. Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye Saltanatu Uman: 1. Basım, 2016/1437.
- Mevsuatü'l-fikhi'l-İbâdî, el-hac, el-eymân, el-keffarât ve'n-nüzûr, ez-zebâih*, İşraf:Abdullah b. Muhammed b. Abdullah es-Siyâbî, Bu cildi hazırlayan: Muhammed Kâsım el-Mensî, tkd. Muahmmmed Kemalüddin İmam, Umman Sultanlığı: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye 1. Basım, 2017.
- Mevsuatü'l-âsar el-fikhiyye li'l-İmâm Ebi Ubeyde Müslim b. Ebi Kerime et-Temîmî*, 2 cilt, Derleme ve Talik: İbrahim b. Ali b. Bulurvah, Umman Sultanlığı: Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuun ed-Diniyye, 1. Basım, 2018/1438.
- Mi'velî, Mu'tasım b. Saîd. *el-Mutemed fi fikhi'l-hacci ve'l-umre*. Beyrut/Lübnan: Mektebetü'l-İstikâme.
- Nâmî, Amr Halife. *Dirâsât ani'l-İbâdîyye*. Tunus: Daru'l-Garbi'l-İslamî, 2012.
- Özkuyumcu, Nadir. "Rüstemîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/295-296. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Sâlimî, Nüreddin Abdullah b. Humeyd. *Cevherü'n-Nizâm fi İlmeyi'l-Edyân ve'l-Ahkâm*. 2 cilt. Umman Sultanlığı: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuûn ed-Diniyye, 2. Basım, 2018/1439.
- Şemmâhî, Âmir b. Ali. *Kitâbu'l-İzâh*. 4 cilt. Umman Sultanlığı: Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1999.